

CS. GYIMESI ÉVA

REITER RÓBERT VERSEIRŐL

■ Egy frissen fölfedezett költőben máris a hagyományt üdvözölni – paradoxális fogadtatás. Reiter Róbert lírája ugyan – virtuálisan – egyik alapköve ötven éve kibontakozó hazai magyar költészetünknek, de nem örökségünk olyan értelemben, mint a szervesen befogadott, irodalmi köztudatunkat ma is meghatározó tradíciók. Hiszen a hagyományt önértékén túl az a mód, az az út is jellemzi, ahogyan részévé válik a tudatos jelennek.

Az irodalmi múlt jelenségeit újra és újra megrostálják, átértékelik az egymást követő olvasói nemzedékek, azt örökítik át a szellemi folytonosságba, ami átörökítésre érdemes. Ezért sokat tesz maga a líra is, amely állandóan kifejezi viszonyulását a saját történetéhez, és miközben tagadja s meghaladja múltját, befogadja anyanyelvébe az elődök kifejezési módjának leghatásosabb modelljeit. Így történt ez az avantgárddal is. A mustként erjedő izmusok buborékai rég elszálltak, s rafinált ízekké nemesedett a hajdani forrongás a költőnemzedékek egész sorának lírájában. A mai versekben már csak az izmusok legértékesebb, többé-kevésbé konvencióvá desztillált eredményeivel találkozhatnak az olvasók, azokkal a modellekkel, esztétikai normákkal, amelyeknek beépítése és meghaladása nélkül a líra már nem lehetne korszerű, és kétségtelen, hogy nem lenne az a befogadói szemlélet sem. A képkötés és versszerkezet modern típusai például elképzelhetetlenek az avantgárd megalapozás nélkül. S bár Reiter Róbert költészete része lehetne a megalapozásnak, a köztudat – ismert okokból – nem avathatta hagyományyá; váratlan találkozás ez most a múlttal, a konvencióvá még nem érett törekvésekkel – eleven irodalomtörténet.

A romániai magyar avantgárd szolidabb változataitól markánsan elütő költői nyelve nemigen találhat biztos modellekre mai olvasóinak tudatában: mert ez maga a nyers átmenet a régi formákból az újba – a szemléleti és nyelvi forradalom egyik dokumentuma. Reiter Róbert lírája tudatos harc önmaga és a mozgalom nevében az új költői eszményekért, a tartalom és forma álegysége ellen, annak a küzdelemnek a folytatása, amely – az ő megfogalmazásában – „a legújabb idők izmus-útvesztőjében érte el tetőpontját, mely a megbontás teljes győzelmét mutatja, de egyúttal fölszabadulást is jelent annak az útnak, melynek irányában az új Konstruktó, az élő forma-tartalmi egység lehetőségeit keresni kell. Ez és csak ez ad világos értelmet a bomlasztás és megbontás munkájának, mely az új konstruktív lehetőségek keresése nélkül esztelenység lett volna.”

A tudatosság és a merészen asszociáló, darabosan építkező kép- és versszerkezet, amely Reiter Róbertet jellemzi, korántsem azonos, még csak nem is rokon azzal az avantgárddal, amelyet például Bartalis János lírája képvisel iro-

Cs. Gyimesi Éva eredetileg cím nélküli szövege lektori véleményezésként készült 1970 körül Reiter Róbert akkoriban megjelenésre előkészített verseskötetjéhez, és mindmáig kiadatlanul maradt. Mostani publikálását indokolja, hogy Reiter Róbert reprezentatív magyar nyelvű kötete végül 2016-ban némileg bővített változatban megjelent (Reiter Róbert: *Elsüllyedt dal. Versek, cikkek, interjúk*. Kriterion–Polis, Kvár, 2016), így a Cs. Gyimesi-írás a kiadott kötet egyfajta kivételes igényességgel megírt kritikájaként is olvasható. Közreadja: Balázs Imre József.

dalmi köztudatunkban. Közös vonásuk azon túl, hogy szakítanak bizonyos konvenciókkal, nincsen. Bartalis szemléletét a naív spontaneitás, kifejezőmódját a hangulatos tárgyiasság határozza meg: azt írja meg verseiben, ami szemléletileg közvetlenül adott, hozzáadva önmagából a bensőséges azonosulás képességét, s a harmónia – korában kivételes, naivitásában bámulatos – illúzióját. Reiter viszont a szemléletet és formát újítani vágyó avantgárd öntudat megtestesítője, s erről nemcsak elméleti kísérletezései, hanem versei is tanúskodnak.

Körülbelül 1922-ig tartó első korszakának futurista és expresszionista jellegű költeményei, ha stílusukban modernnek is, szerkezetileg még viszonylag hagyományosak. Egyrészt: közvetlenül beléjük épül az a bizonyos vershelyzet (tér és idő), amelyre a költő utal (*Harcos katona nótája, Állomás, Kamaszok, Vonaton éjszaka a III osztályban* stb.), másrészt: a szokványos megszólításokkal (testvérek!, pajtás!, ember! stb.) határozott közlésviszonyokat is teremt. Persze ez nem összeférhetetlen az expresszionizmus emberközpontú, közösségi és kozmikus dimenziójú szemléletével, az aktivizmusnak pedig egyenesen szükségszerű velejárója az ilyen – bizonyos szempontból külsődleges – tényezők versbe szerveződése; ám a későbbi művészi igénynek, a tartalom és forma új egysége megteremtésének ez a szerkezet már nem felel meg. Ha a modern versnek nem a leírás, hanem a kifejezés – expressio – az elsődleges célja, akkor a tiszta lírai kifejezésnek önmaga szubsztanciáján kívül semmilyen tartalomra nem szükséges vonatkoznia. Ezért száműzetik később az explicit vershelyzet és a közlésviszony a Reiter Róbert-féle „konstruktivista” kísérletekből (*Összetört idő vallomása, Feloldozás, Feszültség* stb.); a lírai műalkotás itt már se vallomásra, se kiáltványra, se forradalmi plakátra le nem fordítható, nem emlékeztet semmire, csak önmagát kínálja. „Nem olyan, *mintha*, hanem olyan, *amilyen*” — mondhatnók Kassák szavaival. Noha lehetne vitatni, mennyiben „konstruktivisták” ezek a Reiter-versek (s egyáltalán, hogy mi a lírai konstruktivizmus), minden effajta költészet lényegének a fenti elv látszik, legyen szó akár a tárgyias, Kassák-féle architektonikáról, akár a képszerűségében is absztrakt szervezettségű verstípusról. Reiter Róbert itt említett költeményei nyilván az utóbbi változatot képviselik.

A modern líra története többek között folytonos harc az érzéki és elvont egyévolvasztásáért a költői nyelvben. Mi lenne kézzelfoghatóbb bizonyítéka a külső és belső, objektív és szubjektív közti határt eltüntetni vágyó szemléletnek – a líra specifikumának –, mint az a mód, ahogyan a nyelvi absztrakció és konkrétum ölelkezik a versben? A szimbolizmustól az expresszionizmuson át a modern tárgyiasságig – ha más-más formát is ölt – erőteljes ez a törekvés. Kivétel talán az impresszionizmus, amely nem a jelenségek mögötti lényeg, hanem a közvetlen élmény megragadására törekszik, és a népieség, melyben az empiria és az általánosítás inkább párhuzamosan, mint egyéfonódva jelenik meg. Az absztraktot és konkrétat egymásra rétegező költői szemlélet az emberlét lényegi vonását próbálja kifejezni: a tudattal bíró lénynek azt a képességét, mellyel különbséget tesz rajta kívüli anyagi világ és saját szubjektuma között, és azt a küzdelmét, hogy halandó, tűnékeny voltát a maradandóval, örökkel egyesítse. Ez a szemlélet persze irányzatonként más-más formában, költői képen valósul meg, attól függően, hogy a szubjektum vagy pedig a külvilág tényei jutnak nagyobb mértékben szóhoz a versben. Mind a szimbolizmusban, mind az expresszionizmusban nyilvánvaló, hogy a külvilág tényei csupán ürügyként szolgálnak valami benső, személyes tartalom kifejezésére: a szimbolista költő érzékletesbe bújtatja az absztrakciót, sejt-

telmes étellel töltvén a legjelentéktelenebb dolgokat is (Ady: *A fekete zongora*), az expresszionista pedig csupán kihasználja őket a maga lelki tartalmainak minél intenzívebb kivetítésére. Íme, egy példa Kassáktól: „Az élet billió lehetőségét csapolom magamból / s a nevetés aranyvillája koppan a fogaimon. / Az öröm és az akarat bitangoló híme vagyok, / s bolond csikó, tág cimpákkal nyeritek az időkben. (Örömhöz) Ady átlátszóan rejti a tárgyakba a saját lényegét, Kassák a dolgok által, de azokat elnyomva tárja ki önmagát. A modern tárgyiasságban viszont a szubjektum a tárgyak mögé vonul, s anélkül jut kifejezésre, hogy önállóságukat elveszítvén átlátszókká válnának. Nemes Nagy Ágnes kitűnő mestere az ilyenfajta költői képek: „nézd, nézd, az egyszál tujafát: / felszökkenő, roppant bozontja / a fél-eget magára vonta, / s most csupa örvény és taraj / dermedő hullámaival / fehér habok tajtéka rajta / s az éjszakát úgy üti által / a megfagyott szökőkutak / mozdulatlan eksztázisával.” (*Város, télen*)

A három képváltozat közül leginkább az expresszionisztikus fosztja meg szemléletességüktől a tárgyakat: „lehetőségeket csapol”, „a nevetés aranyvillája koppan”, „az akarat bitangoló híme” olyan „szókép”, amelyre hagyományos értelemben a legkevésbé illik ez a műszó, nemcsak az érzékletesség hiánya, hanem amiatt is, hogy itt a legkevésbé nyilvánvaló az egyenértékűség az egymással társított absztrakt és konkrét fogalmak között. A szimbólum, ha nem is teljesen, mint az allegória, de bizonyos mértékig elfedi az általa közvetített absztrakciót, a tárgyiasságban pedig teljesen implicit marad a kép mögötti elvont tartalom – ám mindkét esetben az absztrakt fölé kerül a konkrét, nem csupán egymás mellé, mint az expresszionista képből. Az elvont-konkrét opozíciót az első esetekben kiegyensúlyozza a hangulati vagy egyéb ekvivalencia (pl. az Élet = fekete zongora), az utóbbiban viszont hangsúlyozottabb maga az átvillanás, a síkváltás mozzanata a két fogalom között.

Számtalan példát hozhatunk erre a képtípusra Reiter Róbert költészetéből is: „a szavak pórusai”, „jaj-törmelékünk”, „széttaposott pillangók kínlódnak a gyermekek mosolyában”, „a nappalok belénk verik szögeiket”, „kiáltanál, de hangodban megázott a puska” stb. Itt a képelemek egy pillanatra sem tevődnek egymásra, összevillanásukban is megőrzik önállóságukat: „a széttaposott pillangók kínlódnak” és a „gyermekek mosolya” megmarad függetlenül, legfeljebb bizonyos ambiguitással gazdagodik. A konkrét-absztrakt ambiguitásnak ezt a lehetőségét aknázza majd ki József Attila klasszikus értékű képeiben: „Tündöklük, mint a gondolat maga, a téli éjszaka”, vagy: „eszméim közt, mint a majom a rácsok közt, le s föl ugrándozom.”

Nos az elvontba hajló tárgyiasság (vagy képszerű absztraktság?) jellemző az expresszionista Reiter Róbert képeire, elvontnak és érzékinek ez az egyszeri, megállapodást nem tűrő társítása. Szakítása a hagyományos költői képek szemléletesség-eszményével jól illeszkedik a modern lírai látásmód és formavilág megteremtéséért folytatott harcba. Sőni Pál szerint, aki még nem ismerhette a teljes anyagot, „olyanszerű teljesen logikátlan konstrukciókkal, mint például: »én KASSÁK LAJOS vagyok s fejünk fölött elröpül a nikkell szamovár« – az erdélyi lírikusoknál nem találkozunk”. Reiter képei között viszont szinte Kassákra emlékeztetően merészek is akadnak: „este felé jajgatva kitört a sarkantyúk szemfoga”. Küzdelmében a képelemek jelentésének konvencionális szinkretizmusa ellen néha nagyon szép találati is vannak: „üvegházi növények vagytok és összerogytok ha / Isten felhődarócbán áthalad az összeszabdalt horizonton”, vagy: „az ég kimossa könnyeinkből a lúgot / pillantások lejtőjén leszalad a megtisztított forrás”. Színesztéziáinak komplexitása is ere-

deti képalkotási készségéről tanúskodik: „meleg szófészkekre jégtömböt hengerít a csönd”, „cseppkövirágok merevsége költőzködik a hangokba s az emberek bádogdarabokat ropogatnak a fogaik között” stb. Ezek az erények azonban ritkán párosulnak jól sikerült kompozícióval, ami különösen „konstruktivistának” nevezett verseiben sajnálatos. A szerkesztésnek annál is inkább nagy szerepe lenne, mivelhogy itt lemond minden hagyományos kompozíciós keretről, eszköztől, logikáról; *Föloldozás* című verse, a legsikerültebb, például egymás mellé rendelt képek sora, amelyek között csak rendkívül implicit jelentésbeli összefüggés teremti meg a kapcsolatot. Az útvesztettség és bizonytalanság feszültségét föloldó társra találás útját jelzik a képek, annyira kifejtetlenül, mint mondjuk egy nonfiguratív szobor a címként aláírt absztrakt fogalmat. Kimunkáltabb szerkezettel egyébként a válságba jutott személyiség, az elidegenedés és szorongás valami olyan intenzitású kifejezői lennének ezek a versek, ami páratlan akkori költészetünkben.

De: mintha egy pillanatra megfeledkeznénk arról, hogy egy mai fiatal Forrás-nemzedék korosztályával egyívású hajdani ifjú költőről van szó, aki első sorban tehetségével, lehetőségeivel s nem kiforrott eredményekkel lép most a nyilvánosság elé. Ne tekintsük hát életműnek e kötetnyi verset: igazságtalanok lennének Reiter Róberthez és önmagunkhoz. Egy akkori szerkesztő is minden bizonnyal lehetőségeihez mérten értékelte volna, megjósolván, hogy igazi avantgárd alkotókban nem bővelkedő líránkat minden bizonnyal a hiányzó merészebb színekkel gazdagítja majd.

